

Industriens Historie i Danmark III, 1-2, København 1944.
Ved Axel Nielsen.

Historisk Tidsskrift, Bind 11. række, 3 (1950)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_11rk_0003-PDF/hto_11rk_0003_77413.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=77413>

pdf genereret den : 28/5-2008

Willerslevs bog, men søger at supplere og diskutere et afgrænset afsnit for derved at fremhæve nogle af de kritiske og metodiske problemer, som knytter sig til emnet. Forhaabentlig vil denne afgrænsning ikke afholde læseren fra at studere bogen i sin helhed, hvilket den alene paa grund af sin stoffylde og gode disposition fortjener. Der er grund til at fremhæve skildringen af sukkerhandelen og - industrien i den florissante periode, som især m. h. t. den udenlandske afsætning virker klar og overbevisende, ligesom ogsaa den senere udvikling har faaet en behandling, der synes betydelig mere velfunderet end værkets første — og svageste — afsnit. Ikke mindst den tekniske side af industrien har haft forfatterens interesse.

Bogen er forsynet med et personregister. Der burde tillige have været et sagregister, samt et kortfattet, fremmedsproglet resumé. Noteapparatet lader især for de første afsnits vedkommende en del tilbage at ønske i retning af akkuratse og præcision¹.

Kristof Glamann.

Industriens Historie i Danmark III, 1-2, København 1944.

Ved Axel Nielsen.

Det faktum, at tredje bind af Industriens Historie i Danmark er skrevet af en økonom, er så meget mere bemærkelsesværdigt, som det her i landet — i modsætning til i Sverige — hører til undtagelserne, at økonomer beskæftiger sig med videnskabelig historisk forskning. Det er i høj grad at beklage, at pengemidlerne herhjemme flyder så sparsomt, at økonomerne på få undtagelser nær har vendt den økonomisk-historiske forskning ryggen, idet der på dette område skulle være muligheder for et samarbejde mellem disse og historikere, til glæde for begge parter og til gavn for forskningen. På denne baggrund får imidlertid det af A.N. forfattede værk så meget des større interesse for faghistorikere. Det omhandler tiden fra 1820—1870 og omfatter lige ved 700 sider. Værket er af praktiske hensyn delt i to halvdele, hvoraf den første

¹ Ikke mindst er henvisningerne til de Schimmelmanske papirer ufyldstgørende. Det er saaledes ikke læseren til megen hjælp at faa oplyst, at tabel 28 bygger paa »Schimmelmanske Papirer og Generalforsamlingsprotokollen«, (s. 62, note 3), naar han iøvrigt selv maa anvende megen tid til at finde ud af, at det er pakkerne 65—67, der er benyttet. Heller ikke kildeangivelsen til tabel 23 (s. 57, note 3) er synderlig vejledende, naar det ikke oplyses, at de nævnte protokoller fra de kgl. auktioner i København hidrører fra Overskattedirektionens arkiv (VI, Diverse handel, skibsfart og fabriksvæsen vedk.).

gennem en skildring af pengepolitik, pris- og kapitalforhold, lavsvesen, toldpolitik m. m. i hovedsagen indskrænker sig til at give den almindelige baggrund for de enkelte industriers vækst, som derefter behandles i andet halvbind.

Betragtet udfra et nutidssynspunkt er det halve århundrede op til 1870 af ganske særlig interesse, idet det som bekendt er i denne periode, at den århundredgamle merkantilistiske politik definitivt afvikles og en moderne kapitalistisk industri med alle dens langtrækkende virkninger for samfundet vokser frem. I A.N.s værk får vi her for første gang en på omfattende arkivstudier bygget, detailleret — en del læsere vil måske synes vel meget detailleret — fremstilling af denne periode.

Tiden efter 1815 er ofte og med rette blevet fremstillet som det store ragnarok for den danske industri, men når hovedårsagen i almindelighed angives at være toldloven af 1797, er dette urigtigt. Den store toldlov var ikke nogen frihandelslov, og den protektionistiske kurs blev i høj grad skærpet i 1820erne og begyndelsen af 1830erne. Denne protektionistiske politik blev anvendt som støtte ikke mindst for klædeindustrien, som vel var den industrigren, der blev hårdest ramt af de dårlige tider efter 1815. Klædeindustrien beskyttedes nemlig op til toldloven af 1838 med en værditold på $42\frac{6}{7}\%$. Der var altså tale om en næsten prohibitiv beskyttelse, og når klædeindustrien med flere andre industrier gik så kraftigt tilbage efter 1815, skyldes det først og fremmest deflationen og for klædeindustriens vedkommende tillige konkurrencen fra Holsten. A.N.s store teoretiske og praktiske viden på det pengepolitiske område kommer i særlig grad skildringen af de forvirrede pengeforhold efter krigen til gode. Her har man fået en let læselig og let forståelig fremstilling af problemer, som umiddelbart er vanskeligt fattelige. Det ser iøvrigt ud til, at A.N. hælder til den anskuelse, at en ny nedskrivning af rigsbankdaleren burde være foretaget, at dens sølvindhold altså skulle være yderligere formindsket, hvorved man ville have undgået eller i hvert fald lettet den lange deflationsperiode, som nu blev nødvendig, og som blev af skæbnesvanger virkning for det samlede erhvervsliv. Navnlig klædeindustrien blev som nævnt også ramt af en kraftig konkurrence fra Neumünster, og det er en af værkets store fortjenester, at det ikke begrænser sig til en fremstilling af kongerigets industri, men op til 1864 også omfatter hertugdømmerne, som efter 1838 dannede en toldenhed med det egentlige Danmark og fik den største betydning for den industrielle udvikling her.

Allerede i 1815 havde Chr. Olufsen fremhævet husindustriens

fordele over for fabriksindustrien, og under indflydelse af deflationens følger voksede den opfattelse hurtigt fast, at Danmark ikke havde nogen mulighed for at huse nogen konkurrencedygtig fabriksindustri. Erfaringen havde vist, at den af regeringen støttede fabriksvirksomhed ikke kunne betale sig, og husindustrien blev da anset som redningsplanken, om en industri i det hele taget skulle overleve. Selv inden for regeringskredse slog denne opfattelse i hvert fald delvis igennem, og ved præmier og ved oprettelse af haller søgte man at fremme og regulere i særdeleshed den husindustrielle linnedvareproduktion. Dette forsøg slog imidlertid ganske fejl. I løbet af 1840'erne holdt husflidslinnet op med at være en handelsvare. Prisstigningen på korn førte til, at hørarealerne blev indskrænket og med fabriksvarerne kunne de husindustrielle frembringelser ikke tage konkurrencen op. Tiden var løbet fra den industripolitik, man 30 år tidligere havde anset for den naturlige.

Trods alle spådomme om det modsatte voksede en fabrikantklasse frem. Der var her tale ikke alene om en fabriksindustri, men også om andre organisationsformer for industrien, idet denne udviklede sig ad forskellige retningslinier. En del industrivirksomheder voksede organisk frem af de gamle håndværk, som tilfældet var med adskillige jernstøberier og maskinfabrikker, idet disse ofte startede som smedeværksteder. I andre tilfælde påbegyndtes på bar bund en hel ny fabrik med et fuldt færdigt produktionsapparat som for eks. Holmegårds glasværk. Eller industrivirksomheden organiseredes som forlag eller som manufaktur for eventuelt senere at gå over til egentlig fabriksvirksomhed. Forlagsvirksomhed er ifølge sin natur vanskelig at efterspore, men det er lykkedes A.N. at fremdrage adskillige eksempler herpå. Navnlig i København synes forlagsvirksomheden blandt håndværkerne at have været i kraftig udvikling, idet lavsordningen ikke hindrede en sådan. Forlæggerne var ofte handelsfolk, således blev snedkere forlagt af marskandisere og møbelhandlere, skrædermestre og -svende af manufakturhandlende, inden for tøjmagelavet o. 1830 arbejdede 9 mestre for 2 andre af lavet. Som eksempel på, hvorledes forlags- og fabriksvirksomhed går hånd i hånd for til sidst at ende som en egentlig fabriksvirksomhed, kan man anføre tøjmester Stahl, som i Dragør i 1834 indrettede et farveri og et blegeri, men samtidig i Dragør by havde 30 væve i gang samt 100 i København og omegn. På sit højdepunkt beskæftigede han mere end 200 arbejdere. Senere søgte han at omdanne virksomheden til en egentlig fabrik. Blandt virksomheder, der fortrinsvis var organiseret som manufaktur, kan nævnes den isenkræmmer-

lavet tilhørende virksomhed Rådvaddam. Hele fabrikationen var her håndværksmæssig i 1830erne og 40erne, idet man af maskiner kun havde en hammermølle og en slibemølle. Bortset fra disse var værket faktisk en samling af forskellige håndværkeres værksteder. I spidsen for hvert værksted stod en mester, der drev det for egen regning, og værket akkorderede med hver enkelt mester om arbejdets betaling. Da Dyssel kom til som direktør i 1834 søgte han at gennemføre en ændring af den håndværksmæssige drift og udvikle værket til en egentlig fabrik med anvendelse af ufaglærte arbejdere, der var direkte afhængige af værkets ledelse. En egentlig fabriksvirksomhed, hvis indre organisation vi kender, var derimod den gennem hele perioden stærkt omdiskuterede Usserød klædefabrik, der ejedes af staten. I en fodnote (bind 2, p. 51, note 93) får man overordentlig interessante oplysninger om arbejdskraften på værkets overskæreri så tidlig som 1817. Af 29 mand var kun een uddannet som overskærer, medens flertallet var tidligere bønderkarle, resten fordelte sig over tidligere tømrersvende, skrædere m. fl., altså ufaglærte eller tillærte arbejdere. Usserød klædefabrik var da også et værk med en anselig fast kapital, og det fortjener at fremhæves, at man fra privat side fremførte adskillige klager over, at fabrikken underbød private og var i stand dertil, fordi den var stor og kapitalkraftig og derfor overlegen i konkurrencen.

Den industri, der voksede frem i løbet af 20erne og 30erne, blev i høj grad støttet af staten. Fremgangen for industrier som jernstøberier, maskinværksteder og glasværker forklares ikke alene ved Norges adskillelse fra Danmark og de opadgående konjunkturer efter o. 1830, men ikke mindst ved regeringens toldpolitik. For jernstøberiernes vedkommende var beskyttelsen prohibitiv mellem 1831 og 1838, for glasindustrien var beskyttelsen meget høj, og papirindustrien nød en i høj grad toldbegundt siget stilling endda helt op til 1863-toldloven. Desuden fik industrien direkte pengestøtte i form af tilskud eller lån gennem Industri- og Kommercefonden. En væsentlig del af denne støtte kom klædeindustrien til gode, i 1820erne via det kgl. klædeudsalg, hvor de indlagte varer kunne belånes. Som eksempel på hvilken overordentlig stor betydning kreditten fra Industrifonden havde for de enkelte industridrivende kan anføres, at Drewsen, da han i 1828 rejste til England for at købe en dampmaskine og papirmaskine, regnede med at anskaffelsen ville komme til at koste 18 000 rd., og hele denne betydelige sum fik han til låns i Industrifonden. Til Holmegårds glasværk havde regeringen ved 1830ernes midte givet lån på henimod 40 000 rd. Der fandtes omkr. 1840 vel næppe en eneste større industriel virksomhed, som ikke havde fået statslig støtte.

Men fra denne tid skiftede regeringen signaler. Udfra dogmet om ikke-statsindblanding blev regeringen stadig ivrigere efter at fjerne alt, hvad der kunne minde om statsdrift og statsstøtte. I 1837 ophævedes Industri- og Kommercefonden og sammen med denne det kgl. klædeudsalg. Og i 1838 kom den nye toldlov. Hvorledes synspunkterne havde ændret sig fremgik allerede af den betænkning, som den i 1831 nedsatte kommission til udarbejdelse af en ny toldlov fremkom med. Man hævdede her det principielle standpunkt, at kun allerede eksisterende industrier havde krav på beskyttelse, at beskyttelsen altså ikke mere burde anvendes som opdragelsesmiddel. Interessant er det også, at Kommercekollegiet i sin forestilling foreslog sukkerraffinaderiernes monopol brudt med den begrundelse, at denne industri derved ville ansføres til at modernisere sin drift. I de følgende år gav denne liberalistiske indstilling sig stadig kraftigere udslag inden for administrationen, hvortil sikkert har bidraget, at den indtægtsnedgang, som man havde forventet efter 1838-loven i stedet viste sig at blive en indtægtsforøgelse. Som eksempel på denne voksende liberalisme kan anføres, at Kommercekollegiet i 1844 under drøftelserne af en toldrevision var kommet til den opfattelse, at industrielle anlæg, som havde slået rod, kunne undvære beskyttelse. Sit højdepunkt når denne liberalistiske indstilling i Generaltoldkammerets forslag til ændring af toldloven — forslaget blev trykt i 1857 — hvor man foreslog told på råbomuld, ikke alene af finansielle grunde, men også for at modvirke en kunstig fremblomstring af bomuldsspindrier. At pålægge told for at hindre industriens fremvækst, det kan man kalde at stille problemerne på hovedet. Videre kunne man ikke nå i liberalistisk ånd.

Set ud fra den danske industris synspunkt var nedsættelsen af beskyttelsen imidlertid ikke den væsentligste bestemmelse i toldloven af 1838, men derimod bestemmelsen om fri indførsel til kongeriget fra hertugdømmerne undtagen for enkelte udenlandske varer, der skulle erlægge differentialtold, når de indførtes over Hertugdømmerne. Ved at lade varer gå frit fra landsdel til landsdel mente man at have gjort ret og skel mellem Hertugdømmerne og Kongeriget. Men det var kun tilsyneladende, idet adskillige varer skulle betale højere told i Kongeriget end i Hertugdømmerne, hvorved disse sidste her fik et privilegeret marked. Tilmed måtte den højere told i Kongeriget såvel som konsumtionen — der ikke fandtes syd for Kongeåen — bidrage til at omkostningsniveauet blev højere her.

Hvorledes klarede nu den kongerigske industri sig uden direkte pengeunderstøttelse, med en beskyttelse, der som helhed måske

var lavere end noget andet lands, og med en kraftig forstærket konkurrence fra Hertugdømmerne? Der var visse industrigrene, der ikke blev skadet ved toldloven. Det gælder glas-, bomulds-, og papirindustrien, hvor der i læ af den tidligere beskyttelse var vokset kapitalkraftige anlæg frem, der kunne tage konkurrencen op med Hertugdømmerne. Men flertallet af de øvrige industrier måtte kæmpe mod en stærkt forøget konkurrence. Værst gik det måske ud over klædeindustrien, som på trods af moderniseringer i form af dampkraft, maskinvæve m. m. indtil 1848 kun var i stand til at opretholde en nogenlunde uændret produktion, medens forbrugsstigningen kom udlandets og i særdeleshed Hertugdømmernes industri til gode. Men som helhed får man det indtryk, at Kongerigets industriproduktion i løbet af 1840erne og 50erne var i betydelig vækst. Dette fremgår af et par opgørelser over antallet af dampmaskiner, der — hvor ufuldkomne de end er — dog giver et vist holdepunkt til bedømmelse af udviklingen. I 1838/39 fandtes inden for industrien kun 23 dampmaskiner med $348\frac{1}{2}$ hk, men i 1855 fandtes der 163 med 1 304 hk, og endda mangler i denne sidste tælling en opgørelse for to amter for offentlige institutioner. Om man udfra disse tal vil forsøge at bedømme udviklingen efter 1838-toldloven må man dog tage i betragtning, at fra 1848 havde Kongerigets industri arbejdet under ekseptionelt gode vilkår, idet Hertugdømmerne fra 1848 betragtedes som udland, da man ville »gøre adskillige fabrikker og andre det indlysende, hvad det vil sige for Slevig at savne Danmark«. Først i 1853 blev hele monarkiet atter et frihandelsområde, men da med fælles toldsætter. Få år tidligere var konsumtionen blevet ophevet i Kongeriget således at Hertugdømmernes begunstigede stilling var bortfaldet, og den kongerigske industri kunne udvikle sig under lige vilkår.

Hele det her refererede industrielle opsving fandt sted under lavsvæsenets og den øvrige fra middelalderen overleverede næringsregulerings beståen. Et af værkets centrale afsnit beskæftiger sig med spørgsmålet, om denne næringsregulering virkede hæmmende for industriens fremkomst — hindrende kan der jo ikke være tale om, og om den nye industri har nogen andel i den nye næringslovs fremkomst. Den gængse opfattelse — som i alt fald til dels må tilskrives C. Nyrop — går som bekendt ud på, at maskinindustriens vældige fremgang og de polytekniske kandidaters forøgede betydning i væsentlig grad bidrog til, at lavssystemet til sidst faldt. Herover for hævder A.N., at det ikke var fabriksindustrien, der rejste kravet om reformer i næringslovgivningen, og at kravet heller ikke blev rejst af hensyn til fabriksindustriens fremme (1. bd.,

p. 239). Yderligere hævdes, at lavene ikke hæmmede industriens fremkomst, idet industrien blev drevet på grundlag af bevillinger, der gjorde den uafhængig af lavene (bd. 1, p. 85). Årsagerne til kravet om næringsfrihed var iflg. A.N. dels ideologiske, dels de økonomiske forhold i almindelighed. Og forfatteren tilføjer: »Ville det ikke være at miskende datidens polytekniske kandidater, når man mener, at de sluttede sig til tidens frihedskrav udfra egoistisk-materielle betragtninger og ikke udfra ideele, som alle yngre, der havde fået en videregående uddannelse, da gjorde«. (Bd. 1, p. 238).

Nu er der ingen tvivl om, at kravet om næringsfrihed ikke blev rejst af fabriksindustrien, men begyndte som en kamp mod købstædernes eneret på handel og industri, og meget tyder på, at baggrunden for kravet om næringsfrihed var den meget store befolkningsforøgelse i 1800-tallets første halvdel. Over for disse tusinder af unge mænd og kvinder, der skulle have deres udkomme, var det ikke muligt længere at opretholde den stramme næringsregulering. Denne sammenhæng antydes hos A.N. (bd. 1, p. 243, note 26, p. 254), men fortjente at være draget langt kraftigere frem. Flere af citaterne tyder også på, at denne sammenhæng stod en del af tidens forfattere klart. Man kunne have tilføjet, at også Bergsøe i sin bog om næringsfrihed af 1840 taler om, at »de s.k. proletarier, denne underjordiske vulkan, som næsten alle Europas stater bærer i sit indre« kraftigt skades ved næringsreguleringen, som udelukker dem fra en mængde erhverv.

Men selv om befolkningsudviklingen må anses for at være den væsentligste baggrund for loven om næringsfrihed, er hermed naturligvis ikke givet, at lavene ikke har hæmmede den industrielle udvikling, og på dette punkt virker A.N.s argumentation ikke helt overbevisende. En bestemmelse som den, at fabrikanten ikke uden mestre måtte holde de til produktionen fornødne svende må have virket fordyrende på produktionen, selvom fabrikanterne undertiden klarede sig forholdsvis billigt ved at engagere en gammel mester. At bestemmelsen har virket hæmmende forekommer det mig, at man har det bedste bevis på i den omstændighed, at fabrikanterne var modstandere af den. Det lykkedes da også maskinfabrikanterne at få ophævet bestemmelsen allerede i 1818 medens jernstøberne for deres vedkommende først fik den ophævet i 1844, men som almindelig regel blev den dog opretholdt lige til 1857. Hertil kom, at regeringen aldrig gik med til at lade fabriker, der ikke holdt mestre, få ret til at ind- og udskrive lærlinge af lavet, hvad der i praksis betød, at disse fabrikanter havde vanskeligheder ved at få lærlinge. Når A.N. »som t klart eksempel

på, hvorledes bevillingerne kunne begrænse lavenes rettighed, anfører det i 1844 approberede skema på bevilling til sømfabrikation, så har denne bevilling dog den væsentlige begrænsning, at der intet håndarbejde måtte anvendes på de af fabrikanten udklippede eller forfærdigede søm (bd. 1, p. 73), en begrænsning som sikkert kunne give anledning til stridigheder med lavene. Således ser man for eks. at nålemagerlavet o. 1840 havde en sag ved politiretten mod Heegård, der på sin fabrik på Blågård uden berettigelse havde etableret et nålemagerværksted. Vi hører ved samme lejlighed, Lunde udtale på jernstøbernes vegne, at man ofte havde stridigheder med snedkere og smede¹. Dette er kun et par eksempler blandt utallige på retsstridigheder mellem lav og fabrikanter, som i alle tilfælde må have virket irriterende og sandsynligvis også hæmmende på fabrikationen. Men den håndværksmester, der gik over til maskinel drift, risikerede ikke alene sagsanlæg fra sine lavsbrødre, men også fra svendene, som da garverlavet omkr. 1840 blev indstævnet af svendene, fordi det anvendte håndlangere til arbejde, hvortil svende almindeligvis brugtes². Vi må tilføje, at også samtidens forfattere betragtede lavene som en hæmsko for fabriksindustrien; Bergsøe udtaler således i sin ovenfor citerede bog i afsnittet om lavsvæsenets følger, at lavsvæsenet forhindrede indførelse af fabriksmæssig forarbejdning af håndværksfabrikater, og i den betænkning, som den af Københavns kommunalbestyrelse nedsatte komité afgav i 1847, hedder det p. 164: »Fabriksindustrien kan ifølge sin natur ikke trives, når dens uddøvelse skal være afhængig af laugsindretninger«.

Når hele den gamle næringsregulering med dens gode såvelsom forældede bestemmelser faldt så definitivt i 1857, havde det ifølge A.N. flere årsager. Det lykkedes således ikke forsvarerne for den eksisterende ordning at etablere nogen fællesfront mod angrebene. Hertil var forsvarernes interesser for forskellige. I København havde håndværket som hovedformål at opretholde lavene, medens dette var uden større interesse for provinsbyerne, der ganske overvejende var interesseret i at bevare deres monopolstilling over for landet. En anden årsag til det bratte omsving var, at den gamle næringsregulering i virkeligheden var udhulet indvendig fra. Kapitlet om lavene i opløsning er et af bogens interessanteste og mest lærerige. Som træk i opløsningstendenserne nævnes de gifte svende og det deraf følgende hjemmearbejde, forskelsbehandlingen af fattige og velhavende lærlinge samt svende- og mesterstykkets

¹ Forandringer i laugsvæsenet 1840—1847. Nr. 27. Rådstuearkivet.

² Ibidem.

forfald. I provinsen kunne man således blive mester på akkord, d. v. s. at mesterstykket blev bedømt mildere, mod at mesteren til lavet betalte en sum på mellem 60 og 100 rd., som fordeltes mellem mestrene, altså et stykke organiseret og anerkendt bestikkelse. Men ikke mindst forlagssystemet var med til at opløse lavene. Håndværket ophørte med at have sin tidligere karakter af kundeproduktion og producerede i stedet for til et marked. Resultatet var, at den sociale forskel mellem mestrene uddybedes, at de fattige mestre arbejdede for deres mere velhavende kolleger, og at lavene derved fik vanskeligere ved at holde sammen, da det endelige stormløb indledtes.

Hvorledes den danske industri omkr. 1860 havde vokset sig tilstrækkelig stærk til at optage den fremmede konkurrence på lige vilkår er toldforhandlingerne på og uden for rigsdagen et talende vidnesbyrd om. Broberg kunne således på rigsdagen fremlægge en erklæring fra Baumgarten og Burmeister om, at det var dem aldeles ligegyldigt, om man hævdede al indførselstold på maskiner og støbegods, når der blot ikke skulle betales told af råprodukter. Da toldloven af 1863 vedtoges, var tolden på råvarer da også for størsteparten bortfaldet. Værd er det dog at bemærke, at tolden på stenkul vedblev med at bestå omtrent uforandret. Ifølge A.N. er det muligt, at enkelte toldsatser ikke var blevet medtaget, om man havde vidst, at Hertugdømmerne ikke var kommet under loven. Disse toldsatser var dog efter A.N.s mening af underordnet betydning. Baggrunden for den stærke fremvækst af industrien efter 1863 er, at konkurrencen fra Hertugdømmerne blev formindsket.

Man kan være uenig med A.N. i enkelte synspunkter, og man kunne ønske visse forhold nøjere belyst, som for eks. den fremmede kapitals andel i de danske industrivirksomheder (hvad der sikkert er meget vanskeligt, men en antydning gives dog bd. 1, p. 33, note 50), eller anstaltkreditens betydning for industrien efter 1850erne. Man kunne anke over enkelte uklarheder, som når det p. 332 i bd. 1 hedder, at råvaretolden ifølge udkastet til en toldlov i 1857 udelukkende skyldtes finansielle hensyn, mens det p. 331 fortælles, at råbomuldstolden som opgave skulle have at hindre bomuldsspinderier i at vokse frem. Lidt vanskeligt for leseren er det også, når denne for at få en forklaring på, at produktionstabellerne p. 13 anfører en større produktion af tobak og klæde for Hertugdømmerne end for Kongeriget, men ansætter den til en lavere værdi, må helt hen til p. 77 for at få en forklaring for klædefabrikationens vedkommende, medens tobaksindustriens tal lades ukommenterede. Når det bd. 1, p. 19 hedder, at seddel-

kursens fald i 1817 og 1818 må skyldes en større eksport til forbedrede priser, men at det desværre er ukendt, hvor stor eksporten var, kunne man nævne, at disse tal findes hos Falbe-Hansen i hans bog om stavnsbåndsløsningen II p. 16 og p. 37. Når korn-eksportens omtrentlige konstante størrelse mellem 1820 og 1840 tages som bevis på, at kornproduktionen er øget under landbrugs-krisen, da befolkningen i mellemtiden er steget, er der ikke taget hensyn til at befolkningen under krisen i højere grad kan have ernæret sig ved kartofler. Et register, som i høj grad savnes, kan vel forventes, når værket engang efter planen er fuldført.

Disse og lignende svagheder er vanskelige at undgå i et så stort værk. Afgørende er imidlertid, at vi her har fået et værk med en næsten utrolig mængde hidtil ukendte enkeltheder om vor industrielle udvikling. Vor viden er blevet uhyre forøget. Vi står over for en stofrigdom, som historikere og økonomer vil kunne ose af i lang tid fremover.

Rich. Willerslev.

Om Byhistorie.

Noter til en Anmeldelse.

»Forsöken till överblick och syntes äro lika nödvändiga som specialforskningen.»

Folke Lindberg i Svenska stadsförbundets Tidsskrift. 1950.

I Anledning af Dr. O. Norns Anmeldelse af min 1947 udgivne Bog, *Vore Byer 1*, i indeværende Tidsskrift 11. R., 2. Bd., p. 322 ff., finder jeg Anledning til — uden at inklade mig paa Enkeltheder i hans Kritik — at gøre opmærksom paa, hvad der for mig staar som det fundamentalt bærende i min Bog. Jeg er tillige af den Formening, at dette har almen Interesse for alle, der dyrker vore Byers Historie. Det er ikke mindst aktuelt med Henblik paa det planlagte Værk om Flensborg.

Man ser nu paa Byer og deres Historie paa en helt anden Maade end blot for en Menneskealder siden.

Industrialismens Gærning har det bl. a. været, i Pagt med Kapitalismen og Liberalismen at fremme Byernes Vækst hele Kloden over. I de mere fremskredne Kultursamfund — d. v. s. de, hvor Industrialismen er slaaet stærkest igennem — tenderer Byerne til at optage i sig langt mere end Halvdelen, i visse Lande 75 p.ct. af den samlede Befolkning. Som Samfundene efter-